

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертаційну роботу Костащука Івана Івановича

”Формування релігійного простору та його вплив на суспільні процеси”,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія

1. Актуальність обраної теми дослідження та її зв'язок з планами та напрямками науково-дослідних робіт наукових установ і організацій, державними планами та галузевими науковими програмами.

Духовна сфера життєдіяльності суспільства завжди відігравала ключову роль в його розвитку. Вона не тільки впливає на формування менталітету населення, його життєвих цінностей та орієнтирів, а й значною мірою визначає соціально-економічний, політичний та культурний розвиток суспільства. Цей вплив має всеохоплюючий характер і проявляється як на рівні цілих цивілізацій, так і у масштабах окремих країн та регіонів.

Центральною складовою духовної сфери суспільства є релігія, яка покликана формувати і поширювати моральний та духовний імперативи суспільного буття. Особливої гостроти ця проблема набула сьогодні в Україні, де в умовах гібридної війни церковний розкол та релігійне протистояння використовується як інструмент агресії Російської Федерації, просування та насадження геополітичного проекту так званого «русского міра».

Досягнення міжконфесійного порозуміння і єдності в державі можливе лише на основі глибокого розуміння процесів, що відбуваються у релігійній сфері, особливо у їх просторовому вимірі. Враховуючи високий рівень резонансності наукового пізнання цієї проблематики у суспільно-географічному аспекті, робота Костащука І.І. сьогодні є надзвичайно актуальною та своєчасною.

Дисертаційне дослідження пов'язане з Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 р. та Концепцією державно-конфесійних відносин; з тематикою науково-дослідної роботи, що виконувалась на кафедрі географії України та регіоналістики географічного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича щодо вивчення суспільно-географічних аспектів формування релігійного простору та розвитку релігійного туризму в Україні. Дослідження виконане в рамках наукових тем кафедри географії України та регіоналістики «Структурні зміни господарського комплексу Карпато-Подільського регіону України в сучасних умовах» (№ державної реєстрації 0106U003613); «Географічні аспекти дослідження способу життя населення Карпатських областей України» (№ державної реєстрації 0111U000180) та «Географічна характеристика людського розвитку Західного регіону України» (№ державної реєстрації 0116U004086). Наукове дослідження частково виконане

в рамках Гранту Президента України для підтримки молодих учених «Етнорелігійна організація населення України» (№ GP/F26/0171; 2008 р.; керівник: Костащук І.І.).

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційної роботи Костащука І.І. є достовірними, науково обґрунтованими, теоретично доведеними. Отримані здобувачем наукові положення, рекомендації та висновки дисертаційної роботи обґрунтовані використанням комплексу прийомів та методів дослідження, репрезентативністю та сучасністю інформаційно-статистичної бази дослідження, використанням ідей та підходів дослідження авторитетних вчених для вирішення завдань та досягнення поставленої мети.

У процесі написання дисертаційного дослідження автором використано статистичні та аналітичні матеріали: Міністерства культури України, що характеризують релігійний простір України (форма 1 та форма 2) та поширення пам'яток архітектури національного значення; матеріали відповідних департаментів чи управлінь обласних державних адміністрацій, в яких наведено чисельність релігійних організацій на рівні районів; районних державних адміністрацій та виконавчих комітетів міських рад міст обласного значення Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Закарпатської, Хмельницької, Чернівецької, Волинської та Рівненської областей на рівні окремих поселень; Державної служби статистики України; Головних управлінь статистики в Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Закарпатській, Хмельницькій, Чернівецькій, Волинській та Рівненській областях; дані соціологічних опитувань, проведених у різні роки Інститутом соціології НАН України, Центром Разумкова, Фондом «Демократичні ініціативи», організацією «Юкрейніан соціолоджі сервіс», Центром соціальних та маркетингових досліджень «Соціс» та Українським Інститутом соціальних досліджень; фондові матеріали архівів, музею історії релігій (м. Львів), Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»; літературні та інформаційні джерела українських та зарубіжних вчених; звітні матеріали громадських організацій та центральних органів виконавчої влади, аналітичні огляди; результати власних наукових спостережень та соціологічних опитувань, що проводилися у 2007 – 2018 рр.. Список використаних джерел становить 549 найменувань.

Достовірність та репрезентативність дослідницького первинного матеріалу забезпечили комплексний аналіз перебігу процесів формування релігійного простору та його впливу на суспільні процеси, але й їх територіальної організації, що сприятиме розробленню стратегій розвитку регіонів, особливо для поліетнічних територій.

Обсяг матеріалу є достатнім для обґрунтування запропонованих наукових позицій, висновків та рекомендацій. Структура дисертації характеризується логічною послідовністю викладу матеріалу і відповідає поставленій меті та завданням дослідження, мова є науковою та стилістично грамотною. Все це дозволяє забезпечити повне висвітлення отриманих автором науково-прикладних результатів. У дисертації сформульовано та обґрунтовано ряд наукових положень, висновків та пропозицій, які є новими та розв'язують поставлену в роботі задачу. Найбільш вагомими **представляються такі наукові результати:**

- досліджено та узагальнено наукове бачення на трактування поняття «релігійний простір» та виокремити його суспільно-географічну сутність (параграф 1.1);
- простежено особливості розвитку наукових парадигм «Географії релігії» як самостійного об'єкту у суспільно-географічних дослідженнях (параграф 1.2);
- удосконалено науково-методологічні та теоретичні принципи суспільно-географічного дослідження релігійного простору (параграфи 1.3 та 1.4);
- визначено особливості впливу географічних, історичних, політичних та геополітичних, суспільних, етнонаціональних та етнодемографічних чинників на формування релігійного простору (параграф 2.1);
- обґрунтовано особливості геопросторової організації релігійного простору регіонів України (параграфи 2.2, 2.3 та 2.4);
- розроблено методику та проведено типізацію регіонів України за релігійною активністю населення та обґрунтувати конфесійне районування території України (параграфи 2.6 та 2.7);
- детально вивчено та визначено особливості конфесійної структури Західного регіону (на прикладі 8 областей: Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької) (розділ 3);
- виявлено та охарактеризовано вплив релігійного простору на перебіг суспільних процесів, пов'язаних із зростанням культури та соціальної поведінки населення (параграфи 4.1, 4.2, 4.3 та 4.4);
- здійснено бальну оцінку релігійно-туристичних об'єктів, виявити їх значимість для розвитку релігійного туризму в Україні; розроблено на основі власних матеріалів інтерактивну карту «Релігійно-туристичний потенціал України» (параграф 4.5);
- розкрито значення релігії для подолання соціальних негараздів, що складаються в регіонах України (параграфи 5.1, 5.2 та 5.3);
- запропоновано та обґрунтовано рекомендації щодо поглиблення співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування з представниками різних конфесій на різних рівнях державного управління (параграф 5.4).

3. Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання.

Теоретичні положення, методичні розробки і практичні висновки, представлені в дисертаційній роботі Косташука І.І. можуть розглядатись як вирішення важливого науково-практичного завдання – суспільно-географічного дослідження релігійного простору та його впливу на формування суспільних процесів. Важливим доробком дисертаційного дослідження є запропоновані автором розробки теоретико-методологічних аспектів суспільно-географічного дослідження релігійного простору, виявленні ним географічні особливості формування релігійного простору та його впливу на протікання суспільних процесів (в контексті прояву соціальних негараздів, розвитку релігійного туризму та формування геополітичних стратегій).

Висновки, отримані за підсумками дисертаційного дослідження, можуть бути використані для удосконалення співпраці державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з територіальними громадами, зокрема з метою добровільного об'єднання територіальних громад та децентралізації влади, а також дають можливість поглибити наукові основи вивчення і практичного вирішення місцевих проблем розвитку релігійної сфери, що пов'язані з перебігом відповідних соціальних процесів.

В цілому дисертаційне дослідження Косташука І.І. здійснено у руслі пріоритетних напрямів суспільно-географічних досліджень в Україні та зарубіжних країн, а його результати можуть бути використанні у практиці управління релігійним розвитком.

Теоретико-методологічні та аналітико-синтетичні результати дослідження використовуються Департаментом у справах релігій та національностей Міністерства культури України (довідка №120/18-19 від 29.03.2019 р.); відділом релігій та національностей Управління культури Чернівецької обласної державної адміністрації (довідка №0146-154 від 15.03.2019 р.), департаментом з питань культури, національностей та релігій Львівської обласної державної адміністрації (довідка №93 від 2.04.2019 р.), в навчальному процесі Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (довідка № 11/17-741 від 26.03.2019 р.) та включені до наукових звітів кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (довідка № 11/17-740 від 26.03.2019 р.).

4. Зміст та завершеність дослідження

Зміст дисертаційної роботи викладений у логічній послідовності, складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 667 сторінок, в т.ч. 334 сторінки основного тексту.

У першому розділі дисертації «Теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження релігійного простору» автором обґрунтовано наукове поняття «релігійний простір», а також визначено його місце в географічному просторі. Пошукувачем удосконалено методичні підходи суспільно-географічного дослідження релігійного простору та запропоновано методику дослідження релігійного простору. Зокрема: виділено шість етапів суспільно-географічного дослідження релігійного простору (підготовчий, інформаційний, моделювання, аналітичний, наративний та впроваджувальний) та детально проаналізовано методику картографування релігійного простору.

У другому розділі дисертаційної роботи «Чинники формування та територіальна організація релігійного простору регіонів України» Костащук І.І. розкрив вплив географічних чинників на формування релігійного простору та його територіальної організації. У дисертаційному дослідженні простежено особливості конфесійного простору та проведено типізацію регіонів України за різними показниками, на рівні адміністративно-територіальних районів. Автором запропоновано схему конфесійного районування території України із виділенням шести районів: Західного, Волино-Подільського, Придніпровсько-Столичного, Причорноморсько-Кримського, Придніпровсько-Східного та Північно-Східного

У третьому розділі дисертаційної роботи «Територіальна організація конфесійного простору західних областей України» розкрито місце областей Західної України серед інших регіонів за релігійною активністю населення та особливості конфесійної структури і проведено аналіз релігійної сфери восьми областей (Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Рівненської, Хмельницької та Чернівецької) на рівні населених пунктів. Також виявлено та доведено, що основними географічними особливостями, які вплинули на процес формування релігійного простору в областях Західної України є історико-географічні особливості формування її території, етнічний склад населення, демографічні процеси та інші суспільно-політичні чинники.

У четвертому розділі дисертаційної роботи «Релігія як чинник формування соціокультурного та геополітичного простору регіонів України» розкрито соціальні функції релігії, роль релігії у формуванні геополітичних стратегій та етнокультурного розвитку регіону, проаналізовано релігійні конфлікти, їх типологію та географію в Україні та простежено вплив релігійного простору на розвиток релігійного туризму. Як узагальнюючий результат дослідження проблематики вивчення релігійного туризму автором розроблена інтерактивна карта «Релігійно-туристичний потенціал України», яка дозволяє в онлайн-режимі простежити місцезнаходження релігійно-туристичного об'єкту, дізнатися основну інформацію про нього.

У п'ятому розділі «Релігійний простір як чинник зменшення прояву соціальних негараздів у регіонах України» досліджено вплив релігійного простору на прояв соціальних негараздів у регіонах України; виявлено кореляційні зв'язки між показниками релігійної активності населення та соціальними негараздами. Проведені дослідження показали, що найбільше релігійний простір впливає на кількість здійснених важких та особливо важких злочинів, а також на наявність осіб в регіонах, які повторно здійснили злочини.

Загальні висновки сформульовані відповідно до поставлених завдань, які чітко відображають результати дослідження, викладені на 8 сторінках. Список використаних джерел включає 549 найменувань, з яких 127 – іноземними мовами. Робота вдало ілюстрована табличними, графічними та картографічними матеріалами: 52 таблиці, 5 схем, 139 рисунків (з них 68 картосхем, 32 діаграми, 18 графіків) та 7 додатків на 164 сторінках).

5. Дискусійні положення, зауваження та пропозиції.

За загальної позитивної оцінки виконаного дисертаційного дослідження, варто звернути увагу на деякі положення, що не отримали належного розкриття в дисертації чи є дискусійними, а також висловити певні зауваження та пропозиції:

1. У формулюванні мети дисертаційного дослідження прослідковується певна тавтологія, коли автор пише про «розроблення та поглиблення теоретико-методологічних та прикладних аспектів вивчення географічних особливостей формування та *геопросторової* організації релігійного простору...» (стор. 32). Звучить це не зовсім вдало і, як на нашу думку, доцільніше було б вести мову про просторову (геопросторову) організацію релігійної сфери країни, чи її окремих конфесій.

2. Серед теоретико-методологічних підходів автор, зокрема, називає концептуальний підхід. Далі із тексту не зовсім зрозуміла суть цього підходу (стор. 34). Що він собою являє, які його особливості, де він застосовується? І чи взагалі тут мова йде про теоретико-методологічний підхід, чи про певний етап дослідження?

3. В науковій новизні у першому пункті, як важливий здобуток автор говорить, що ним «вперше вжито поняття «акірхи», яка характеризує послідовників філософської течії антиклерикалістів» (стор 37). Уже із самої цієї фрази виникають сумніви у доцільності формулювання цього неологізму, коли давно існує усталене поняття «антиклерикалізм».

4. У визначені автором сакрального простору є низка протиріч та дискусійних моментів. Автор пише, що «сакральний простір – це частина геосфери, яка охоплює унікальні природні (ландшафтні) комплекси, що відзначаються високою духовною та містичною енергією і виконують релігійну, духовну чи психологічну функцію» (стор. 50).

По перше, незрозуміло, що автор має на увазі під поняттями «висока духовна та містична енергія» та «психологічна функція», яку виконує даний

простір? Функцію виконує простір, чи конкретні складові, які взаєморозміщені у ньому і тим самим його формують?

По друге, якщо сакральний простір – це частина геосфери, що охоплює унікальні природні комплекси, то як тоді його таксоном може бути релігійний простір, який на думку автора «формується чисельністю осіб, які вважають себе віруючими і є прихильниками різних конфесій...» (стор. 53).

5. Дещо некоректно, як на нашу думку, звучить назва показника «забезпеченість населених пунктів релігійними громадами» (стор. 83). Наявність на певній території релігійних громад – це, скоріше, результат самоорганізації соціуму, а не зовнішнього втручання. Тому коректніше тут було б вести мову про «індекс щільності релігійних громад» на певній території.

6. Викликає певний сумнів віднесення історико-політичних чинників генезису релігійного простору до групи об'єктивних чинників. Адже за своєю природою політичні процеси значною мірою визначаються соціально-психологічними та індивідуально-психологічними чинниками, які автор відносить до суб'єктивних (стор. 110 – 111).

7. Не зовсім зрозуміло, чому для доведення відомої тези М. Вебера про вплив протестантизму на економічний розвиток в умовах України автор використовує при кореляційному аналізі не індекс щільності чи локалізації протестантських громад, а індекс конфесійної мозаїчності території (стор. 408).

В цілому наведені дискусійні положення і критичні зауваження не є принциповими і жодним чином не зменшують наукову цінність та загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи Костащука Івана Івановича.

6. Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях.

За темою дисертаційного дослідження опубліковано 70 наукових праць (з яких 41 є одноосібними і 29 у співавторстві), загальним обсягом 87,25 авт.арк. (у тому числі 61,75 авт.арк. належать автору). Серед публікацій видруковано одноосібну монографію обсягом 30,25 авт.арк., три монографії у співавторстві (загальний обсяг 29,9 авт.арк., з яких 10,7 авт.арк. належать автору), 24 статті у наукових фахових виданнях України (загальний обсяг 14,2 авт.арк., з яких 11,75 авт.арк. належать автору), 4 статті у зарубіжних періодичних виданнях, і тих що індексуються у міжнародних науково-метричних базах (загальний їх обсяг склав 1,8 авт.арк., з яких 1,1 авт.арк. належать автору), 5 наукових статей у інших періодичних виданнях (загальний обсяг 4,2 авт.арк., з яких 2,55 авт.арк. належать автору), 33 статті апробаційного характеру в інших наукових виданнях (6,9 авт.арк., з яких 5,4 авт.арк. належать автору).

Зміст друкованих праць у повній мірі передає основні наукові положення, висновки та рекомендації подані у дисертаційному дослідженні Костащука Івана Івановича.

7. Апробація основних результатів дослідження.

Результати роботи досить широко апробовані на 30 наукових конференціях різного рівня, де доповідалися результати цього дослідження, підтвердженням чого є опубліковані матеріали доповідей.

8. Ідентичність змісту автореферату і основних положень дисертації.

Зміст автореферату повною мірою відображає основні положення, висновки і рекомендації, що містяться у дисертаційній роботі.

9. Відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» та нормативних актів ДАК України.

Дисертаційна робота Костащука І.І. є самостійним та завершеним дослідженням, спрямованим на вивчення релігійного простору, його формування та впливу на перебіг суспільних процесів.

Дисертація Костащука І.І. повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 №567 щодо дисертаційних робіт, які представляються на здобуття наукового ступення доктора наук та нормативних актів ДАК України.

10. Загальний висновок.

Дисертація Костащука Івана Івановича «Формування релігійного простору та його вплив на суспільні процеси» присвячена актуальній темі та має науково-практичне значення. Вона спрямована на вирішення важливої науково-практичної проблеми – дослідженню теоретико-методологічних і прикладних аспектів наукового пізнання географічних особливостей формування та геопросторової організації релігійної сфери України та її впливу на суспільні процеси. Автором виявлено ареали поширення та межі зон стику основних конфесій в Україні й доведено при цьому, що релігійний простір є одним із важливих індикаторів проведення меж історико-географічних земель. Виявлено та підтверджено вплив релігійного простору на виникнення, розвиток та перебіг різних соціальних негараздів, а також розглянуто суспільний простір через призму бачення рівня розвитку соціальних бід та пошуку шляхів їх подолання. Пошукувачем також запропоновано методику бальної оцінки релігійно-туристичних об'єктів за розробленими критеріями, кожен з яких має свою вагомість, що дозволило визначити сумарний релігійно-туристичний потенціал адміністративно-територіальної одиниці будь якого рівня. На основі одержаних результатів проведено суспільно-географічне дослідження релігійного простору Західного

регіону України на рівні поселень, що дозволило йому виявити географічні особливості його формування.

Дисертація є завершеним самостійним науковим дослідженням, а її автор, Костащук Іван Іванович, заслуговує на присудження наукового ступення доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

Офіційний опонент:

доктор географічних наук,
професор, завідувач сектору
територіальної організації
суспільства Інституту географії
НАН України



Підгрушний Г.П.

*Підписав Підгрушний Г.П. завідувач
сектору територіальної організації
суспільства Інституту географії НАН України*



03.09.2019р.

Олександровська В.О.